
AZ EXONIMA KIFEJEZÉS ÉRTELMEZÉSÉNEK VÁLTOZÁSA A FÖLDRAJZINÉV-EGYSÉGESÍTÉS NEMZETKÖZI GYAKORLATÁBAN

1. Mi az az *exonima*? – Bár névtannal foglalkozó szakemberek számára ismerős ez a fogalom, a korábbi közkeletű hazai kiadású idegen szavak szótárában (BAKOS 2002²) mégsem található. Valójában olyan, viszonylag új kifejezésről van szó, amely nem is biztos, hogy csupán a földrajzi nevekkel kapcsolatban értelmezhető: tágabb értelemben népcsoportokra, személyekre ugyanúgy alkalmazható, mint földrajzi alakulatokra. Magyar *exonima* például a *Bécs*, az *olaszok* vagy a *Szent Vencel*, míg a megfelelő helyi név ezekben az esetekben a *Wien*, a *(gli) italiani* és a *Svatý Václav*.

A névkutatók és a térképészek azonban egyöntetűen a földrajzi nevekkel (helynevekkel) összefüggésben használják a kifejezést. Egy francia tanulmány néhány évtizede az *exonimáknak* mintegy ötven fő- és melléktípusát különböztette meg (LEJEUNE 1987). Az *exonimák* egyszerű csoportosítását az alábbi példákkal szemléltethetjük:

- 1) Nyelvhez igazítás (gyakran közvetítő nyelvek segítségével): *Athén (Athína)*, *Kor-zika (Corse)*.
- 2) Csak az utótagban tér el a helyi névtől: *Shetland-szigetek*, *Titicaca-tó*.
- 3) Kölcsönzött név: *Fiume (Rijeka)*, olasz *Fiume*), *Temze (Thames)*, német *Themse*), illetve kölcsönzött név fordítása: *Francia-középhegység* (német *Französische Mittelgebirge* ~ *Massif Central*).
- 4) Teljesen eltér az eredetitől:
 - a) Fordítás (közszoói előtagú földrajzi nevek): *Északi-fok (Nordkapp)*, *Fekete-erdő (Schwarzwald)*, *Nagy-Keserű-tó (al-Buhayrah al-Murra al-Kubra)*.
 - b) Eltérő etimológia: *Bécs (Wien)*, *Töröcsvár (Bran)*.

2. Hogyan határozzuk meg az *exonimá-t*? – Egyes, könnyen hozzáférhető meghatározások így definiálják a fogalmat: „Olyan helynév, mely saját nyelvterületén kívüli objektumot jelöl, az idegen nyelvterület nyelvhasználatától eltérő módon” (NyKSz.). Ennél még egyszerűbbnek tűnik egy angol értelmező szótár meghatározása: „A name given to a place by foreigners” (egy helynek külföldiek által adott neve) (CED.).

Bár a fentiek érthető meghatározásnak tűnnek, pontosságuk megkérdőjelezhető. Az első esetében az okoz problémát, hogy a helyben elfogadott nevet a bevett nemzetközi gyakorlat elsődleges névnek tekinti, vagyis a „kívülről” adott név az *exonima*. A meghatározás tehát fordított szemléleten alapul. A második, nagyon egyszerű definíció nem említ nyelvet, és figyelmen kívül hagyja az idő tényezőjét (sok név eleve külföldiek által adott névként vált helyi névvé, például Észak-Amerikában).

Az ENSZ Földrajzi Nevek Szakértői Csoportjának jelenlegi meghatározása szerint (AGTSGN.) az *exonima*: „Egy adott nyelvben használt földrajzi név egy olyan földrajzi alakulatra, amely kívül fekszik azon a területen, ahol ezt a nyelvet széles körben beszélik. Az ilyen földrajzi név formájában eltér a földrajzi alakulat fekvése szerinti endonimá(k)tól.”

Ezzel szemben ugyanitt az *endonima* „egy földrajzi alakulatnak az alakulat területén előforduló hivatalos, vagy széles körben beszélt nyelvén megadott neve”. A világszervezetben elfogadott meghatározás azonban több változáson esett át az évek során. Ennek történetét kísérli meg áttekinteni a jelen írás.

3. A kifejezés használatának története a nemzetközi szakirodalomban. – H. A. G. LEWIS brit szakértő szerint¹ a földrajzi nevekkel összefüggésben először MARCEL AUROUSSEAU, az angol földrajzinév-bizottság egykori titkára használta a kifejezést „The Rendering of Geographical Names” (London, 1957) című könyvében. Két csoportra osztotta az angol földrajzi neveket: Anglia földrajzi neveire és angol exonimákra, azaz Anglián kívüli angol nevekre.

Az 1. földrajzinév-egységesítési konferencián (Genf, 1967) az *exonima* kifejezést még nem használták. A Szovjetunió csupán azt kezdeményezte, hogy készüljenek névlisták a világ nagy nyelvein megjelenő olyan lefordított földrajzi nevekről, mint *Black Sea* (Fekete-tenger) vagy *Cap de Bonne-Espérance* (Jóreménység foka) (UNC. 1967: 150).

A kifejezés először a 2. földrajzinév-egységesítési konferencián (London, 1972) fordul elő a világszervezetben. Ausztria, Németország és Svájc közös, „Egyezményes nevek – Meghatározások – Használat” címmel előterjesztett dokumentumában első ízben találkozunk az *exonima* kifejezéssel és meghatározásával.² *Exonima*: „Egy bizonyos nyelvben használt földrajzi név egy olyan földrajzi alakulatra, amely kívül fekszik azon a területen, ahol ez a nyelv hivatalos. Az ilyen földrajzi név formájában eltér attól a névtől, amelyet a földrajzi alakulat fekvése szerinti terület hivatalos nyelvén (nyelvein) használnak” (Földi Ervin fordítása). A (francia) *Genève* angol exonimája tehát: *Geneva*, a spanyol *Tajo* és a portugál *Tejo* francia exonimája: *Tage*, a német *Oesterreich* cseh exonimája pedig: *Rakousko*. A magyar nyelv szempontjából ez a meghatározás a *Bécs*-et, a *Bártfá*-t vagy a *Marosvásárhely*-t egyaránt exonimának minősíti.

A német előterjesztés arra is felhívta a figyelmet, hogy az exonimákkal kapcsolatban két szélsőséget kell elkerülni. Nem fogadható el a romantikus megközelítés, amely az adott nyelv szókincsének összes exonimáját megőrizné, a régen elfelejtett neveket pedig felélesztené, vagy újakat szerkesztene (pl. német *Bromberg* ~ lengyel *Bydgoszcz*, magyar *Magyarhradis* ~ cseh *Uherské Hradiště*) (vö. MIKESY 2008). Ugyanakkor óvakodni kell a nemzetközi („internacionalista”) gyakorlattól is, amely idegenkedik mindenféle exonimától, sürgeti a meglévők felváltását helyi hivatalos nevekkal, és rengeteg új idegen szót vezetne be a nyelvben jól ismert, hagyományos nevek helyett is. (Angol híradásban *Wien* említése *Vienna* helyett, vagy magyar nyelvű földrajzórán *Warszawa* tanítása *Varsó* helyett zavart okozhat.) Az előterjesztés arra is rámutatott, hogy bizonyos kommunikációs területeken gyakrabban, máshol ritkábban használjuk az exonimákat. Gyakrabban fordulnak elő a beszélt és az irodalmi nyelvben, nem szakmai szövegekben, általános, illetve iskolai térképeken. Ritkábban találkozunk velük az írott nyelvben (főleg a szaknyelvben), technikai jellegű szövegekben, táblázatokban és szaktérképeken.

Ugyanezen a konferencián elfogadtak az exonimákra vonatkozó két ajánlást is. Az egyik azt javasolja, hogy az országos névbizottságok készítsenek exonimalistákat, tekintsék át a

¹ <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/ungegnConf5.html>

² http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/2nd-uncsgn-docs/2uncsgn_econf61_L24%20-and%20Corr1.pdf

közülük elhagyható neveket, és adják közre az eredményt. A másik ajánlás az egy országon belüli alakzatokra vonatkozó exonimák gyors csökkentésére, a nemzeti használatra szánt kiadványokban ezen nevek ritkításának megfontolására, illetve a használt exonimák mellett a helyi hivatalos alakok egyidejű feltüntetésére ösztönzi a térkép- és egyéb kiadványokat. Ezek az ajánlások bizonyos mértékig érthetővé teszik, hogy miért volt szükség az *exonima* fogalmának meghatározására.

A 6. földrajzinév-egységesítési konferencián (New York, 1992) főleg az angolszász országok szorgalmazták az alábbi értelmezést, mert szerintük egy-két elhagyott ékezet miatt még nem jön létre *exonima*. (A meghatározás csak öt évig, 1992–1997 között volt érvényben. A következő, 1998. évi 7. konferencián lényegében visszatértek az eredeti 1972-es definícióhoz.) Az *exonima* az 1992-es meghatározás szerint tehát: „Egy adott nyelvben használt földrajzi név egy olyan topográfiai alakulatra, amely kívül fekszik azon a területen, ahol ez a nyelv hivatalos. Az ilyen földrajzi név nem csak mellékjelekben vagy átírás révén tér el annak a területnek a fő nyelvén megadott névtől, amelyben az alakulat fekszik”. A konferencia meghatározta az *endonima* fogalmát is: „Egy földrajzi alakulatnak azon terület fő nyelvén megadott neve, amelyben az alakulat fekszik, függetlenül írásos formájától.”³ Az utóbbi meghatározás alapján a *Székelyudvarhely* nevet, mivel magyar nyelvterületen fekszik, endonimaként fogadhatjuk el. Csakhogy az *exonima* definíciója is illett rá, hiszen a magyar nyelvnek a 90-es évek elején Erdélyben még sehol sem volt hivatalos státusa. Ugyanakkor felvethető: vajon endonimának tekinthető-e a román *Odorheiu Secuiesc* névforma? Ugyanis az ország hivatalos nyelvén ez a név tekinthető a hivatalosnak, a városban és környékén viszont a fő nyelv a magyar.

Az előző ellentmondásokat próbálta kiküszöbölni a 2007. évi meghatározáspár (AGTSGN.). *Exonima*: „Egy adott nyelvben használt földrajzi név egy olyan földrajzi alakulatra, amely kívül fekszik azon a területen, ahol ezt a nyelvet széles körben beszélik. Az ilyen földrajzi név formájában eltér a földrajzi alakulat fekvése szerinti endonimá(k)tól.” *Endonima*: „Egy földrajzi alakulatnak az alakulat területén előforduló hivatalos, vagy széles körben beszélt nyelvén megadott neve.” Ezek szerint a *Bécs* és talán a *Bártfa* is *exonima*, de a *Székelyudvarhely* bizonyosan nem. Mivel a hivatalos nyelv is a definíció része lett, a *Székelyudvarhely* mellett az ország hivatalos nyelvén megadott *Odorheiu Secuiesc* is egyértelműen *endonima*.

4. További javasolt meghatározások. – A nemzetközi szakmai közösség továbbra sem tartja teljesen kielégítőnek a jelenlegi meghatározásokat. Egyrészt a kívülről, „távolról” adott nevek néha olyan alakulatokra vonatkoznak, amelyek esetében endonimáról nem lehet beszélni (például a tenger alatti vagy antarktiszi alakulatok nevei). Másrészt az *endonima* és *exonima* pár meghatározásában egyes szakértők ellentmondásosnak érzik, hogy az az *endonima* esetében az alakulatból, az *exonima* esetében viszont a nyelvből indul ki (egy adott nyelvnek vannak exonimái, de nincsenek endonimái).

Ezért a 10. Földrajzinév-egységesítési konferencián (New York, 2012) az osztrák PETER JORDAN elhagyta a nyelvre való utalást tervezett meghatározásaiból. Eszerint az *exonima*: „Egy adott közösség által használt földrajzi név egy olyan földrajzi alakulatra, amely kívül fekszik azon a területen, ahol ez a közösség él. Az ilyen földrajzi név formájában

³ http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/6th-uncsgn-docs/6thUNCSGN_econf_85_crp1.pdf. 12.

eltér a megfelelő endonimától.” Az *endonima*: „A helyi közösség által egy olyan földrajzi alakulatra alkalmazott név, amely része annak a területnek, ahol ez a közösség él, feltéve, hogy nincs helyben egy még kisebb közösség, amely ettől eltérő nevet használ.”⁴ A 2012. évi konferencia azonban nem fogadta el a nyelv kihagyását, így a tervet elvetették.

2013-ban a brit PAUL WOODMAN javasolt új meghatározást. Az *exonima* körébe ő bevonná a lakatlan, illetve egyedi fennhatóságon túli területekre, alakzatokra vonatkozó elnevezéseket is. Javaslata szerint tehát az *exonima*: „Egy adott nyelvben használt földrajzi név egy olyan földrajzi alakulatra, amely kívül fekszik azon a területen, ahol ezt a nyelvet széles körben beszélik. Az ilyen földrajzi név formájában eltér a földrajzi alakulat fekvése szerinti endonimá(k)tól.” Vagyis *exonima* minden topográfiai név, amely a meghatározás szerint nem minősíthető endonimának (pl. *Sargasso-tenger*, *Marie Byrd-föld*). Az *endonima*: „Egy földrajzi alakulatnak egy, az adott terület széles körben használt nyelvén a helyi közösség által elfogadott neve” (Meeting 2013). Az ENSZ *exonima*-bizottságának 2013. májusi ülésére előterjesztett javaslat megvitatása azonban egyelőre függőben maradt.

5. Összefoglalás. – Az ENSZ első földrajzinév-egységesítési konferenciáján megalapodás született arról, hogy a nemzetközi egységesítés a nemzeti névhasználaton alapuljon, azaz a nemzetközi gyakorlatban törekedni kell arra, hogy minél kevesebb, a helyben használt névtől eltérő nevet alkalmazzanak. Ez egyes szakértők szerint a helyi közösségek tényleges névhasználatát kellene, hogy jelentse. Más országok képviselői úgy vélik, a nemzeti szinten, az országos névtestületek által szentesített nevek minősülnek helyi neveknek, míg a helyi kis közösségek akár más nyelven megadott nevei nem számítanak hivatalos névnek.

A helyi névtől eltérő, kívülről adott nevekre az *exonima* kifejezést használják a szakterülettel foglalkozók. Értelmezésére az évtizedek során több, eltérő meghatározás született. Bár az *exonimák* ésszerű korlátozására, nyelvek szerinti összeírására több ajánlást is hoztak a világszervezetben, végrehajtásukat a kifejezés változó értelmezése nehezíti. A helyi nevek elsődlegessége, illetve a különböző nyelvekhez, kulturális hagyományokhoz igazodó névalakok közötti megfelelő egyensúly kialakítása a névhasználók további egyeztetéseit igényli.

A földrajzi nevekre vonatkozó magyar jogszabály (303/2007. [XI. 14.] Korm. rendelet⁵) a „külföldi földrajzi név magyar megfelelője” kifejezést ismeri. A Földrajzinév-bizottság erre vonatkozó állásfoglalásokat hoz, *exonimajegyzékeket* nem készít.

Hivatkozott irodalom

- AGTSGN. 2007. = *Addendum for Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*. http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pubs/glossary_add_e.pdf (2013. 09. 16.).
BAKOS FERENC 2002². *Idegen szavak és kifejezések kézisztára*. Budapest.

⁴ http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/10th-uncsgn-docs/econf/E_CONF.101_73_Towards%20a%20comprehensive%20view.pdf

⁵ 303/2007. (XI. 14.) Korm. rendelet a magyarországi hivatalos földrajzi nevek megállapításáról és nyilvántartásáról. *Magyar Közlöny* 2007/153: 10679–10682.

- CED. = *Collins English Dictionary*. <http://www.thefreedictionary.com/Exonyms> (2013. 09. 16.).
- LEJEUNE, SYLVIE 1987. *Essai de classification des exonymes. Les noms français en pays*. Paris.
- Meeting 2013. = *14th Meeting UNGEGN Working Group on Exonyms. Corfu, Greece, 23–25 May 2013*. Kézirat.
- MIKESY GÁBOR 2008. Új magyar exonimák. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 209–14.
- NyKSz. = *Nyelvészeti kifejezések szótára*. <http://160.114.80.88/dali/nemet/termabc.php> (2013. 09. 16.).
- UNC. 1967. = *United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names. Geneva, 4–22 September 1967. Vol. 2. Proceedings of the Conference and technical papers*. New York, 1967.

POKOLY BÉLA

**BÉLA POKOLY, Changing definitions of the term *exonym*
in the international practice of geographical names standardization**

In the first United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names, a recommendation was accepted that international standardization should be based on the national usage of names. UN decision makers had in mind here that international practice should use the smallest amount of names that differ from locally used forms. Some experts say official names should be equal to the actual names used by the local communities. Representatives of other countries believe local names are the ones that have been sanctioned by names authorities at the national level, while other names given by the small local communities, even if in local languages, are considered unofficial names. Experts in the field of toponymy regard names given from outside and different from local names as exonyms. Several differing interpretations of the term have emerged during the past decades. Although the UN has made several recommendations for the sensible limitation and recording of exonyms, their implementation is made difficult by the changing definition of the term itself. A good balance between the primacy of local names and the name forms shaped by various languages and cultural traditions requires further discussion among the users of geographical names. The Hungarian legal measure on geographical names [Gov. decree 303/2007. (XI. 14.) Korm.] recognizes the term ‘the Hungarian equivalent of a foreign geographical name’. The Hungarian Committee on Geographical Names passes relevant recommendations, but does not prepare lists of exonyms.